Modernleşme Sürecinde İki Osmanlı Aydını Fatma Aliyye-Mahmud Esad Tartışması

Prof. Dr. Rıza SAVAŞ*

Osmanlı devletinde Modernleşme ve kendini yenileme çabaları, daha geri götürülebilse[1] de Tanzimat'tan (1839) itibaren Batı'daki gelişmeler, Osmanlıya önemli sayılabilecek derecede etki etmeye başlamış ve bu çabalar, hız kazanarak daha belirgin hale gelmiştir.

Osmanlı aydınlarından bazıları, İslâm dünyasının geri kalma sebeplerinden biri olarak, dini anlama ve yorumlamadaki eksikliğimizi kabul ederek İslâm'ı yeniden anlama ve yorumlama çabası içine girmişlerdir. Bu cümleden olarak kadın hakları, önemli bir başlık haline gelmiş ve bu konularda ciddi tartışmalar yaşanmıştır.

Tanzimat devrinde kadın meseleleriyle en çok ilgilenen yazarların başında Namık Kemal gelir. *"Tasvir-i Efkar"*da 1862 yılında *"Terbiye-i Nisvan Hakkında Bir Lâyiha"* adlı makaleyi yazan Namık Kemal, *"İbret"*te de *"Aile"* isimli bir yazı yayınladı. O, kadının eğitim görmesi gerektiğine, görücü usulüyle evliliğin yanlış olduğuna ve kadınları dövmenin çirkinliğine dikkat çekti. Aynı devrin diğer önemli bir yazarı Ahmet Mithat, kadının olması gereken yerde olmadığını söylemiş ve İslâm'ın, Batı'dan daha çok kadın haklarına itibar ettiğini savunmuştur.

Bu devrin önemli bir kalemi olan Şemseddin Sami, Türk kadınıyla ilgili fikirlerini, *"Kadınlar"*[2] isimli kitabında toplamıştır. Ona göre kadının eğitimi erkekten daha önemlidir. Çünkü çocuğun ilk eğitimcisi kadındır. Şemseddin Sami de,

* *D.E.Ü.İ.F.-İzmir*

[1] Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul 1978, s. 15-20; Halil İnalcık, "Atatürk ve Türkiye'nin Modernleşmesi", *Atatürkçü Düşünce*, Ankara 1992, s. 899-914.

[2] Bu kitap, İstanbul 1311(1895-6)'de basılmıştır.

İslâm'ın, kadına Avrupalılardan daha çok haklar verdiğini ifade etmiştir.

Haftada bir yayınlanan *Malumat* gazetesinde "Kadın Hakları" konusunda bir eser yazılması tavsiyesi üzerine dönemin Maliye Nezareti hukuk müşaviri olan Mahmud Esad, bu konuda bir eser yazmanın çok zor olduğunu; ancak imkân bulursa Teaddüd-i Zevcat, Talak ve Hukuk-i Nisvan başlıkları altında birer makale yazacağını söylemiş ve 13 Eylül 1314 (1898)'de bu gazetede "Teaddüd-i Zevcat" makalesini yayınlamıştır.[3]

Bu makalenin yayınlanmasından sonra Ahmet Cevdet Paşa'nın[4] kızı olan Fatma Aliyye Hanım (1864-1936), bu makaleye bir tenkit yazısı yazdı. Mahmud Esad da bu tenkide yazılı bir cevap verdi.[5]

Esasen devrin kadın yazarı Fatma Aliyye, 1893'de *"Nisvan-i İslâm"* adlı eseriyle kadın haklarını savunmuştu. Fatma Aliyye, elbiseleri kapalı ve saçları örtülü olduktan sonra kadınların erkeklerle görüşmelerinin dinî bir mahzuru olmadığını söyledi. Ona göre peçe, yaşmak ve ferace başka ülkelerin âdetidir. Kadının modayı takibinde günah yoktur.

Mahmud Esad'ın Eserini Yazma Sebebi

Gelenekçi düşüncenin temsilcilerinden Mahmud Esad, bahsettiğimiz makalesinde erkeğin çok eşliliğini geri kalmışlığın nedeni olarak gösteren reformcu aydınları eleştirir.[6] Ona göre; erkeğin çok eşli olması geleneğini, ilk icat eden Hz. Muhammed değildir. Yaratıldıklarından beri insanlar böyle yaşarlar. "Neden İslâm, bu adeti caiz görüp devam ettirdi?" "Son ve mükemmel bir din olan İslâm, adalet ve hakkaniyete aykırı olan bu adeti sürdürmeli miydi?" gibi sorular gündeme getirilmektedir. Bu konuda Hz. Peygamber tenkit edilemez. Erkeğin çok eşliliği ile ilgili hükmü Allah Teala koymuştur.[7]

Teaddüd-i Zevcat İnsan Fıtratına Uygundur

O, bu geleneğin insan doğasında bulunan bir eğilimden kaynaklandığını ve dinin bunu sadece meşrulaştırdığını ileri sürer. İnsanlar öteden beri çok eşli yaşadı. Nedense kuzeyde yaşayan halk, bundan nefret etmiştir. Kuzeyde yaşayan milletler içinde Romalılar arasında buna karşı bir nefret kendiliğinden doğmuştur. Doğu ile

[3] Bu makale, *Malumat* ve *Servet* gazeteleri imtiyaz sahibi es-Seyyid Mehmet Tahir tarafından kitapçık olarak da *(Teaddüd-i Zevcat,* Kostantiniyye 1316/1900-1) neşredilmiştir.

[4] Fatma Aliyye hanım, babası ile ilgili "*Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı*" adlı bir kitap (Dersaadet 1332) yazmıştır. Bu kitap Metin Hasırcı tarafından sadeleştirilip tekrar yayınlanmıştır (İstanbul 1994).

[5] Bu reddiye ve ona verilen cevap da, *Malumat* ve *Servet* gazeteleri imtiyaz sahibi es-Seyyid Mehmet Tahir tarafından bir kitapçık olarak (Fatma Aliyye-Mahmud Esad, *Teaddüd-i Zevcat (zeyl),* Kostantiniyye 1316) neşredildi.

[6] Fatma Aliyye-Mahmud Esad, *Teaddüd-i Zevcat (zeyl),* s. 70-71.

[7] Mahmud Esad, "Sair kavaid-i İslamiyye gibi teaddüd-i zevcat dahi vad'ı ilâhîdir." der. Bkz. *Teaddüd-i Zevcat,* s. 9.

batı, kuzey ile güney arasında öyle zıtlıklar oluşmuştur ki, bazen birinde meziyet sayılan bir hal, diğerinde cinayet kabul edilebilmiştir.

Tek veya çok eşlilik, insanlar tarafından düşünülmüş bir konu değildir. Bitki ve hayvanların diğer görevleri gibi çoğalmalarına sebep olan birleşmeleri de Yaratıcı tarafından düzenlenmiş, kurulmuş ve değişmez bir kanuna bağlanmıştır. İnsanlar, bunları değiştiremez. Konacak kanunlar, eşyanın hakikatine uygun olmalıdır. Doğunun kanunu, çok eşlilik, batının kanunu tek eşliliktir. Acaba bunların hangisi, insanların haline elverişli, tabiatlarına uygundur? Hangisi icra edilebilir?

Hayvanlar ve İnsanlarda Cinsellik

Mahmud Esad'a göre, bir hayvanın tek veya çok eşli olması, yaratılışında belirlenmiş ve bir kaideye bağlanmıştır. Kuşlarda, yavruların bakım ve büyütülmesi, ana ve baba arasında ortak olduğu için, tek eşli bir hayat bu duruma daha uygundur. Eğer erkek kuş çok eşli olursa görevini aksatır. Tavuk ve koyunlar gibi yavrunun bakımı anneye ait ise, burada erkek çok eşli bir hayat sürer.

Bizim insanları hayvanlara benzetmemize itiraz edilerek "Hayvanlar istedikleri gibi çiftleşir, insanlar, belli bazı kanunlara uyarak yaşarlar." denebilir.

Beslenme ve çoğalma görevleri konusunda insanlarla hayvanlar arasında bir fark yoktur. Hatta bu hususta bitkiler de aynıdır. İnsanı, diğerlerinden ayıran özellik, onun medeni görevleridir. Kanunla, erkeğin bir kadınla beraber olması sağlanabilir; ama onun bu gücü elinden alınamaz.

İnsanlarda, kadın çocuğunun bakım ve büyütülmesini yürütür. Erkeğin görevi, eşiyle birleşmesiyle biter. Kadın çocuğuyla meşgul iken erkeğin başka bir kadınla beraber olmasına bir engel kalmaz. Bu görüşümüze "Kalabalık şehirlerde erkeğin, değil birkaç hanıma, tek aileye bakma imkanı bile yok" diye itiraz edilecektir. Benim bahsettiğin, tabiatın gereği olan şeydir. Tabii yaşam içinde geçim çok kolaydır.

Medeniyet ve Çok Eşlilik

Kalabalık yerlerde birkaç aileye bir erkek bakamaz. Bakabilen erkekler olduğu yerlerde erkeğin birden çok kadınla evlenmesinde hiçbir mahzur olmaz.[8]

Erkeğin Çok Eşliliği Neslin Devamını Sağlar

Evlenme, neslin devamını sağlar. Tek eşli erkek, eşinin hamileliği devam ettiği sürece çocuk yapma görevini yapamazken[9] ve "Evleniniz, çoğalınız ..." emrini yerine getiremezken, çok eşli olan ise bu ulvi görevi yapar.

Kadın, doğurgan değilse, erkek neslini devam ettiremez. Bu da evliliğin hedeflerinden biri olan neslin devamı hedefinin yok olmasını doğurur. Erkek, kendisine verilen erkeklik nimetine şükrünü ancak çok eşlilikle yerine getirebilir.

[8] Mahmud Esad, *Teaddüd-i Zevcat*, s.16.
[9] Mahmud Esad, *Teaddüd-i Zevcat*, s.19.

Teaddud-i Zevcat Fuhşu Önler

Her ay kadın, yaklaşık on gün cinsel yönden işe yaramaz. Erkek bu süre içinde ne yapsın? Zina mı yapsın?[10] Ayrıca kadın, erkekten daha önce çocuk yapma vasfını ve cinsel özelliklerini kaybeder. Erkek, iyice yaşlanıncaya kadar bu özelliklerini korur. Tek eşliliğin olduğu ülkelerde sahipsiz kalan kadınlar bulunurken, çok eşliliğin yaşandığı yerlerde kadın hamisiz kalmaz.

Tek eşliliğin yaşandığı memleketlerde, evli erkeklerden pek çoğunun, eşlerinden ayrı sevgilisi, dostu veya kapatması bulunmaktadır. Mesela Fransa'da, erkekler fuhşa yönelmekte ve doğan çocuklar gayri meşru olarak dünyaya gelmektedir. Toplum günbegün çöküşe doğru gitmektedir. Tek eşliliği savunanlar, evlenmemiş kadınlara haksızlık ederler, onlar için fuhşun önünün açılmasına zemin hazırlamış olurlar.

Mahmud Esad'a göre, Afrika'da Hıristiyanlığı yaymaya çalışan Batılılar, tek eşliliği onlara empoze ediyorlar; ama bu, ters etki yapıyor, onlar da buralarda yaptıkları mabetlerin yanına birer umum hane yapıyorlar. Tek eşliliğin yaşandığı memleketlerde gayri meşru çocuklar için kurumlar yapıp bazıları kurtarılsa da çoğu yok olmaktadır. Yok olmaktan kurtulanlar da akraba ve taallukat meziyetinden uzak, namus ve haysiyet şerefinden yoksun bırakılmaktadır.

Kadın-Erkek Eşit Değil

"Kadının çok eşli olması da tabiî bir durumdur. Çünkü hayvanlar arasında bunu görmek mümkündür. Bu, adalete ve eşitliğe daha uygundur" diyenler çıkacaktır.. Gerçek eşitlik, eşit olmayan cisimler hakkında eşit muamele yapmamaktır.

Ömrünü ilim tahsiliyle geçirmiş biri ile hamal eşit tutulamaz. Onların eşitliği, birinin üniversitede hoca diğerinin ise bedeni bir işte çalışmasıdır. Kadın-erkek, eşit değil, olamaz; çünkü biri fail diğeri ise mef'ûl durumundadır. Arapça'da bir âmil, iki mamûl alır; fakat iki âmil, bir mef'ûl alamaz. İslâm alimleri erkeği âmile, kadını mamûle benzetmişlerdir. Zina yapan erkek ve kadın kanun karşısında eşit sayılmaz, erkeğe daha çok ceza verilir, sebebi budur. Erkek küldür, hanımı onun cüzüdür.[11]

Erkek eken, kadın da ekilendir. Bir tarlaya ekin eken, başka bir tarlaya da ekin ekebilir. Fakat bir tarlanın birden çok ekicisi olmaz. "Değişik ekiciler aynı tarlayı eker, sonra paylaşır" denebilir. Ancak insanda bu olmaz. Her erkek kendi soyunu bilmek, onu sürdürmek ister.

Batı'daki Durum

Fransa Medeni Kanununun 147. maddesi şöyle: "Birinci nikah sona ermeden ikinci nikah yapılamaz." Meşhur kanuncu J.M. Bolileux'un yedi ciltlik şerhine baktık. O şöyle demektedir: "Meşru bir şekilde yapılmış birinci nikahtan oluşan bağ,

[10] Mahmud Esad, *Teaddüd-i Zevcat*, s. 24.

[11] Mahmud Esad, *Teaddüd-i Zevcat*, s. 34.

ikinci nikahin yapdmasina engel bir sebeptir.

"Fransiz Ceza Kanunun 19 ve 340. maddeleri gereği iki egli kimseye beg seneden az, yirmi seneden çok olmamak kaydiyla kiirek cezası verilir. Birinci nikahi bildiği halde ikinciye izin veren memur da aynı cezaya çarptırılır. Bununla beraber, iki eşten biri, birinci nikahtan habersiz ikinci nikahi iyi niyetle yapmış ise, bu ikinci nikah gerek kendisi ve gerekse bundan doğan çocuklar hakkında hukuki sonuçlarını gerektirir.

Bu maddenin hiikiimleri, biitiin Fransiz teb'asma gamildir. İsterse bu çok egliliği caiz goren bir mezhepten veya çok eşliliğin caiz olduğu bir memleketten evlenmiş bulunsun. Çünkü aileye dair kanunlar, her nerede olursa olsun şahısları takip eder." Bir Müslümanı düşününüz onun hali burada ne olur? Bir de Memâlik-i Devlet-i Aliyye'de olan gayri Müslimleri diigiinun, ne kadar rahatlar. Tarihe bakılırsa biitiin doğu milletlerinde erkegin çok eşliliğinin kabul edildiği goriilecektir. Roma'da Jüstinyen devrine kadar erkegin çok eşliliği, namussuzluk sayılırdı. Daha sonra bunun yasaklanması hakimlerin gorugiine bırakıldı. Avrupaldann eski dönemlerinde erkegin çok eşliliği suqu idamı gerektirirken ilim ve fennin yaydmasi ve medeniyetin yaygın hale gelmesi neticesinde bu giddet azalmış çoğu Hıristiyan memlekette bu ceza bir sene hapse kadar düşürülmüştür. Eğer bu Hıristiyanlığın geriatmda olsaydi, boyle değişikliklere uğramazdı.[12]

Erkeğin çok eşliliğinin suç sayılmasını gerektiren sebepler şöyle ozetlenebilir:

1. Bunun fuhug sayılması. Kanunlan açıkça fuhug yapanlara uygun olan bir memlekette, erkegin megru bir şekilde ikinci evliliğinin fuhug sayılıp en ağır cezaya çarptırılması gariptir.

2. Nüfus memuruna bekar oldugunu soyleyerek yalan soylemesi. Mahkemelerde hakim huzurunda iki taraftan biri yalan soylerken bir ceza verilmemesi veya en hafif cezaya çarptırılması ile mukayese edilirse bir niifus memurunun karşısındaki yalan daha hafif kalır.

3. Ikinci nikahla, aile bağlarının bozulması. Doguda bu olmuyor, Batı'da nasıl olur? Zina yapan kiginin bu fiili, evlilik bağının kopmasina doğuda sebeptir. Ama Batı'da bazı Hıristiyan memleketlerde zina, ailenin bozulmasına sebep olmuyordu ve olmuyor.[13]

4. ikinci evliliğin, Avrupalıların alıştıkları aile tipine ters olmasi. Bir fiilin suç sayılması, hem de cinayet türü bir suç olmasi iqin âdete aykırı olmasi yeterli midir?

Tevrat, İncil ve Kur'an'da Teaddud-i Zevcat

Tevrat'in Tesniye kitabının 21. babının 10-13. âyetlerinde ikinci bir ege müsaade edilmigtir. Hz. İsâ'nın şeriatı, Hz. Mûsâ'nın şeriatını değiştirmek değil ve belki de onu teyit iqin gelmiş olduğundan onda da erkegin çok eşliliğinin yasak olduğu-

[12] Mahmud Esad, *Teaddüd-i Zevcat,* s. *51.*

[13] Mahmud Esad, *Teaddiid-i Zevcat, s. 54.*

na dair bir eser olmayıp sadece ruhbanlar hakkında yasak vardır.

İslâm, erkeğin çok eşliliğini;

1. Dörtle sınırladı,

2. Eşler arasında adaleti şart kıldı,

3. Adaletin icrasının mümkün olmadığı durumlarda birle yetinmeyi emretti. Böylece İslâm, her kadına bir hami, her çocuğa ebeveyn ihsan etti.

Fatma Aliyye Hanım'ın Tenkitleri

Konunun Önemi

Fatma Aliyye, kadın olması hasebiyle bu konuda yabancı kadınlar tarafından kendisine yöneltilen sorulara cevap vermek durumunda olduğu için, Mahmud Esad'ın "Taddud-i Zevcat" konusunda yazdığı makaleyi dikkatli bir şekilde okuduğunu söyler. Bu eseri yazdığı için onu takdir eden[14] Fatma Aliyye, bu konuda, ister kadın olsun, isterse erkek, ilim erbabı her Müslüman'a görevler düşmektedir. Bu yazıyı kadınları savunmak için yazmadığını söyleyen Fatma Aliyye Hanım, insan meselelerinde kadın erkek ayırımı yapılamayacağını ifade eder. Ona göre, insanlığa hizmet, hakikatle olur. Bize gerekli olan, gerçek deliller ile ikna edici cevaplardır, der.

Mahmud Esad'ın Açıklamaları Yeterli Değil

O, Mahmud Esad'ın açıklamalarını, bu konu hakkındaki tecrübelerini dikkate aldığında, muarızları ikna edecek derecede yeterli görmediğini belirtir.[15]

Muarızların dinî bir tartışmaya girmediklerini, bu sebeple onlara sunulan bilgilerin, ilim ve fenne uymaması halinde, buna itiraz edeceklerini belirten Fatma Hanım, buna bir örnek olarak, Tevrat'ta dünya altı bin şu kadar yüz senelik denilmesini kabul etmediklerini gösterir ve Kur'an bize kadar bozulmadan geldiği için böyle itirazlara hedef olmayacağını belirtir. Ona göre, teaddüd-i zevcat'ın ne cihetle gerekli olduğu ve elzemlik derecesi Batılılara gösterilmelidir.

Batılılar kendi dinlerinin yetersizliğini anlamış, bir arayış içine girmiş ve İslâm'ın yüceliğini görmüşlerdir. Ancak burada da teaddüd-i zevcat'a henüz akılları yatmış değildir. "Bizde bu varsa sizde şu var" diye bir cevap istemiyorlar.[16]

İnsan Hayvana Benzemez

Mahmud Esad'ın, cinsel açıdan insanları hayvanlara benzetmesinin yanlış olduğunu söyleyen Fatma Aliyye, "İnsanların üremelerinin hayvanlardan hiçbir farkı yok" diyerek bu konuda insanları hayvanlara benzetmeniz kıyas maal farıktır. 'İnsanların her türlü muameleleri gibi, evlenmelerini de bir kanunla düzenlemek ge-

[14] Fatma Aliyye-Mahmud Esad, *Teaddüd-i Zevcat (zeyl)*, s. 4.

[15] Fatma Aliyye-Mahmud Esad, *Teaddüd-i Zevcat (zeyl)*, s. 6.

[16] Fatma Aliyye-Mahmud Esad, *Teaddüd-i Zevcat (zeyl)*, s. 8.

rektiği gibi bir sözün söylenmesinin vehim ve hayalden ibaret olduğu' gibi değerlendirmeler, bilmem ki o konuyu nasıl halletmeye ve çözmeye yarar ifadeler olabilir?"[17]

Medeniyet ve Çok Eşlilik

"Teaddüd-i zevcatın ancak Avrupa biladı gibi insanların ziyade ictima eyledikleri mahallere uyamayacağı hakkındaki mütalaat-ı âlilerine muarızlar, 'Bu sözden maksat nedir? Âlem-i medeniyete mi denilmek isteniliyor?' derlerse ne cevap vereceksiniz? Temeddün etmemeli mi diyeceğiz? Yok azizim biz dinimizin; İslâmiyet'in terakkiyat-ı medeniyeye muğayereti bulunmadığını ibraz ve isbat edeceğiz ki bu mütemeddinler; müterakkiler, bu alimler; mütefenninler nazarında hak kazanalım. Hamd olsun! Biz de mütemeddiniz, İslâmiyet'in esası, medeniyeti mani' değil cami'dir" der.[18]

Teaddüd-i zevcat'a emir yok müsaade var. Buna hangi durumda müsaade olduğu açıklanmalı, medeni dünyada da buna nasıl bazen muhtaç olunacağı ifade edilmeli ve böylece İslâm'ın bunu neden yasaklamadığı ortaya konmalıdır.

Bu uygulamanın doruğa çıktığı bir dönemde, bunu yasaklamanın toplumda aksı tesirler meydana getireceği söylenmeli. Bunun bir süreçle ancak gerçekleşeceği anlatılmalıdır.

Hz. Peygamber'in ve Hz. Ömer'in çok eşliliği konusu, onların önemli konumda olmalarıyla ilgili bir husustur. Kadınlar kendi arzularıyla bu işe razı oldular. Bu gibi konuma sahip kişilerin çok eşliliği şaz kabilindendir.

Erkeği yüksek, kadını aşağı kabul etmeniz doğru değil. Alî ve adî kadın da vardır erkek de. Hz. Ömer üç çeşit kadın olduğunu şöyle sıralar:

1. İyi ahlâklı, Müslüman ve iffetli kadınlar: Kocasına, ailenin yürütülmesi ve geçim işinde yardımcı olan iyi kadınlar.

2. Sadece çocuk doğurup besleyen kadınlar: Bunlar birinci gruptaki kadınlara denk değil, onlara yakın kabul edilirler.

3. Kötü huylu olan kadınlar: Allah, erkekleri bunlardan korusun, çünkü bunlar, boğaza geçirilen bukağı gibidir.[19]

Evlilik ve Neslin Devamı

Makalenizdeki gibi, "İzdivacdan maksat, tenasülden ve bekay-ı nevi'den ibaret" bulunduğunu söyleyecek olursak, bu müterakki ve mütefenninlerin "İnsan denilen şey, erkek ve dişi denilen iki varlıktan oluşan bir cins olduğundan insanların vahşilikten medeniliğe girmelerinde gerçekleşen bir terakki semeresi de evliliktir" gibi sözlerine uymayacağından ve evliliğin aynı zamanda Hz. Ömer'in birinci maddede

[17] Fatma Aliyye-Mahmud Esad, *Teaddüd-i Zevcat (zeyl)*, s. 9.
[18] Fatma Aliyye-Mahmud Esad, *Teaddüd-i Zevcat (zeyl)*, s. 9-10.
[19] Fatma Aliyye-Mahmud Esad, *Teaddüd-i Zevcat (zeyl)*, s. 13-14.

söylediği kadın tipine daha uygun düştüğü dikkate alınırsa sizin yaklaşımınız açıkta kalır.

"Neslin devamını sağlamak" diyorsunuz; bu eksik kalır. İnsan nesli, erkek ve dişiden oluşan bir topluluktur. Yardımlaşma, ortaklık ve aile teşekkülü evlilikle olur. Erkeğin vazifesi kadını döllemek gibi gösterilemez. Tek eşlilik, medenî bir toplum için İslâm'ın önerisi gibi alınabilir. "Zira bu âlem-i medeniyette bir zevceden ziyadesini idare ne kadar müşkil ve belki de gayr-i mümkin olduğu görülüyor." Ustatdan bu konuda daha doyurucu açıklamalar bekliyoruz.

Erkek, çocuğunun bakımından sorumludur.

Çok Eşlilik ve Fuhuş

Erkeğin çok eşliliğinin fuhşu önleyeceği fikrine "Tek eşli olduğu halde fuhuştan nefret eden insanlar olduğu gibi, çok eşli olduğu halde fuhşa yönelenler de var" denmektedir.

İslâmiyet'te kadın, istemediği bir evlilik yapmaz. Birinci eş ikinci eşi alan kocasından ayrılma hakkına sahiptir. Ondan ayrılıp başka biriyle evlenebilir.

"Zat-ı fazılanelerince daha nice edille-i mukni'a bulmak güç bir şey olmadığından o türlü izahat-ı üstadanelerine muntazır bulunuruz."[20]

Mahmud Esad'ın Fatma Aliyye Hanım'a Cevabı

Mahmud Esad, Fatma Aliyye Hanımı takdir ifadeleri ile anarak sözlerine başlar. İkdam gazetesi 518 numaralı nüshasında Fatma Aliyye Hanım'ın yazdığı bir makalenin kendisini sevindirdiğini söyler. Mahmud Esad özetle şöyle der:

Fatma Aliyye Abdülhamit döneminde yetişen kadın yazarlardan biri olarak beni çok sevindirmiştir. Benim makalemin, bu tartışmaları başlatması bile olumlu bir gelişmedir. Benin niyetim erkekleri çok eşliliğe teşvik değildir. Bu mesele çok yönlü ele alınması gereken bir meseledir. Ben bunu yapamadım.

Muarızlarımıza teaddüd-i zevcatın hikmete, edebe, ahlâka ve iyi geçime ters bir şey olmadığı anlatılamaz. Bunun için onların beyinlerini çıkarıp yerine doğulu birinin beynini koymak gerekir. Diyorsunuz ki, Avrupalılara bu meseleyi iyi izah ederseniz talak'ı kabul ettikleri gibi bunu da kabul ederler. Ben böyle düşünmüyorum. Talak meselesini teaddüd-i zevcat'a benzetmeyiniz. Aralarında çok fark var. Teaddüd-i zevcat konusunu işlerken Batılıların yanlışlarından bahsetmek doğru olmaz. Biz, Avrupalıların sözleriyle fiillerinin çelişkilerine dikkat çektik. Esasen onlarda da çok eşlilik var, bizimki meşru, onlarınki değil. Kadın-erkek arasında alî ve adî karşılaştırması yapmadım.

Bu açıklamaları muarızlara yaptım. Bir inanana karşı olsaydı, er-ricalu kavvamune, veraset, şehadet vesaire gibi erkeklerin kadınlara rüchaniyetinden bahsederdim, ama bunu yapmadım. Teaddüd-i zevcat, ilâhî emir değil, bir ruhsat, bir ibaha

[20] Fatma Aliyye-Mahmud Esad, *Teaddüd-i Zevcat (zeyl)*, s. 19.

ve bir müsaadeden ibarettir. Bu müsaade bazı şart ve kayıtlara bağlı, eşit infak, eşit iaşe gibi...

Medeniyet ve Teaddüd-i Zevcat

Medeniyetin tarifini dikkate aldığımızda çok eşliliği benimseyen bir millete 'medenî' demeyecek miyiz? Veya vahşi bir millet de tek eşliliği benimsedi diye onlara medenî mi diyeceğiz? Müslümanlar medeniyet meydana getirmediler mi? Bağdat, Kahire, İskenderiye, Kurtuba ve İstanbul gibi medeniyet merkezlerini kim kurdu? Temeddünle, teaddüd-i zevcatın alakası yok.

Medeniyetin manevî ve maddî yanları var. Manevî yanı, üstün ahlâk, din, mezhep gibi manevî şeylerden oluşur. Bu hususta Avrupa'ya muhtaç değiliz. Maddî tarafına ihtiyacımız açıktır. İstanbul, Paris, Londra gibi kalabalık şehirlerde ikinci bir eş almak isteyen ona da bir ev edinmek zorunda olduğu için bu çok zordur. Hali vakti iyi olan evlensin.

Âlem-i tabiat, hepimizin yaşadığı ortam, tabiat erkeğin çok eşliliğini gerektirir. "Kadın nedir? Zevce nedir? İzdivac nedir?" gibi konular tartışıldı ve sonuca bağlandı diyorsunuz; doğru. Eğer teaddüd-i zevcat da tartışıldı, tek eşliliğe karar kılındı diyorsanız hayal âlemindesiniz demektir.

Teaddüd-i zevcatı, sun'i, vad'i, insan uydurması ve sonradan olma bir şey sayıyorsunuz ve düşüncenizi buna göre yürütüyorsunuz. Halbuki, teaddüd-i zevcat, tabiî, fıtrî ve cibillidir. Hem vahşi ve ilkel durumlarda, hem medeni durumlarda zaruri, gerekli ve caridir.[21]

İstanbul'da, çok eşlilik yok denecek kadar az. Tek eşli beyler, bununla yetiniyor mu? Bunu, karşı yakadaki Avrupalılara sormalı. Keşke çok eşlilik olsaydı bunlar olmasaydı. Bizdeki bu değişmeyi Hans Barth isimli yazar Le Droit du Croissant adlı eserinde açıklıyor. Bizde erkek aynı yaşta bir kızla evlenir, kadın kırk yaşına geldiği zaman, erkek yeni bir eşe ihtiyaç duyar, hatta belki üçüncüye de ihtiyaç duyar. Bu erkek evlenmez ise ne yapsın?

Teaddüd-i zevcat, bir zulüm ilâcı, talâk derseniz hasmın iddiasını doğrularız. Çünkü onlar, buna aileyi yıktığı için karşılar. İslâm'ın emrine uygun yaşayan, birinci eşe de zulmetmez. Bir şeyin kötü kullanılmaya müsait olması demek onun kötülüğüne delil olmaz.

"Avrupa ulûm ve maarifine, ahvâl-i ictimaiyye ve siyasiyyesine vakıf olup da mesâil-i mezhebiyyelerinden gafil bulunan gençlerimiz içinde dahi teaddüd-i zevcat İslâmiyet'in zayıf ciheti olduğuna kani' olanlar görülmemiş değildir. Bunlar bir taraftan Avrupa muharrirlerinin âsârında 'kadın işi erkeklerin de işidir. Beraber düşer kalkarlar. Beraber terakki ve tedenni ederler. Kadın, esir de olsa azade de olsa erkek daima anınla beraber bulunur. Anınla hem hâl olur..' meâlinde şairane fikralara tesadüf ettikçe diğer taraftan beyne'l-İslâm kadınlar hakkında su-i istimalat

[21] Fatma Aliyye-Mahmud Esad, *Teaddüd-i Zevcat (zeyl)*, s.57.

vukua geldiğini gördükçe Avrupalılara takliden teaddüd-i zevcatın ahlak-ı umumiyi ihlâl, hayat-ı ictimaiyyeyi ifsad eylediğine zahib olurlar."

Halbuki bu müsaade, şehvet duygusuna bağlı olmayıp eşleri yetmeyen erkekleri, gayri meşru işlerle namus ve ahlâklarını bozmaktan korumak, talâk veya vefat gibi sebeplerle kocasız kalmış kadınlara birer hami vererek onları fuhuştan uzak tutmak, neslin artmasıyla aileleri yok olmaktan korumak gibi yüce maksatlara dayanır ve sosyal hayatın sağlıklı devamını sağlar.

Mahmud Esad, "Tercüman'ın Kırımlı yazarına kısa bir söz" diyerek bu yazarın eleştirilerine de cevap vermiştir.:

İnsana 52 haftada 52 kadın lazım, diyorsunuz. İslâm'dan evvel böyle idi, İslâm, bunu sınırlandırdı. Avrupa'da halen bunun böyle olduğunu siz daha iyi bilirsiniz. Teaddüd-i zevcatın olmadığı yerlerde kadınlar hamisiz kalmaktadır. İstatistikler bunu gösteriyor.

Yaratıcı, Hz. Âdem'e tek eş verdi; çünkü dünyayı birden insanla doldurmak istemedi. Kainatı bir anda yaratmaya kadir olan yaratıcı, onu tedricen yarattı. Hilkatde tekamüllük, hikmete daha uygundur.

Avrupalılar ilerlemeye devam ederlerse bir gün teaddüd-i zevcatı kabul edeceklerdir. Fuhşun bir hastalık olduğunu söylüyor, fakat ilacını göstermiyorsunuz. Fuhuş milletleri mahveder. Bunun çaresi, İslâm'daki evlilik ve boşanmayı kabuldür.

Teaddüd-i zevcata müsaade etmek akıl ve hikmete ve insan toplumlarının faydasına uygundur. Bunu bir suç, bir cinayet saymak ise ahmaklık eseridir.

Ben iddiamı aklî ve tarihî delillerle ispat ettim zannediyorum.

Sonuç

Bu tartışmanın üzerinden yaklaşık bir asır geçmesine ve kadın hakları konusunda dünyada ciddi gelişmeler olmasına rağmen günümüzde hâlâ Mahmud Esad'ın düşüncelerini savunan kimselere rastlanmaktadır. Halbuki Kur'an, adalete vurgu yaparak bir erkeğin çok eşliliğinin, onu, adaleti ihlâl tehlikesiyle yüz yüze getireceğine dikkat çekmiş ve "tek eşliliği" öne çıkarmıştır.

Kadın da erkek gibi insan olduğuna göre, cinsiyeti sebebiyle onun erkekten daha az haklara sahip olduğunu düşünmek doğru olmaz. Evliliği, iki eşit tarafı olan bir yapı olarak görmek ve aileyi, huzurun ve mutluluğun yaşandığı bir ortam olarak algılamak gerekir. Evliliğin yükü ve mutluluğu eşitlik ve adalet anlayışına dayandırılmalıdır. Erkeğin mutlu edilip kadının düşünülmemesi nasıl yanlışsa tersi de yanlıştır.

Eşler arasındaki uyumsuzluk, erkeğin çok eşliliği ile değil, daha başka helâl ve meşrû sayılan yöntemlerle giderilebilir.